

Н. А. Куляшова,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай катэгорыі Касцянеўскай базавай школы Слонімскага раёна

Формулы маўленчага этыкету на беларускім тэлебачанні

Выхаванне культуры маўленчага этыкету ў вучняў 8–9 класаў у пазакласнай рабоце па беларускай мове

Культура маўлення ёсць паказчык культуры як асобнага чалавека, так і ўсяго грамадства ў цэлым. Часта дастаткова пачуць ад чалавека няправільна ўжытае слова, каб склалася не зусім добрае ўражанне аб яго адукаванасці, выхаванасці, агульнай культуры.

Вялікі ўплыў на фарміраванне культуры маўлення маюць сродкі масавай інфармацыі: перыядычны друк, радыё, тэлебачанне. Ёсць падстава меркаваць, што менавіта ў наш час размова аб культуры беларускага маўлення ў СМІ асабліва неабходна, бо маўленне дыктараў з'яўляецца ўзорам для грамадства. Адказнасць работнікаў тэлебачання і радыё за моўнае афармленне прызначаных для перадачы ў эфір матэрыялаў відавочная. Прафесійныя навыкі вядучых тэлевізійных праграм павінны адлюстроўваць нормы беларускай літаратурнай мовы, паколькі яны з'яўляюцца ўзорнымі носьбітамі ідэалогіі і мовы роднай краіны.

Асноўнай мэтай праведзенага намі даследавання з'яўляецца характарыстыка асаблівасцей маўленчага этыкету беларускамоўных праграм каналаў Беларусь 1, Беларусь 3, Беларусь 5, СТБ. Сістэматызацыя матэрыялаў дазволіла больш глыбока і дэталёва асэнсаваць ролю тэлебачання ў фарміраванні культуры маўлення школьнікаў і моладзі.

Культура маўлення, як і культура зносін у школьнікаў толькі яшчэ фарміруецца. З аднаго боку, уздзеянне мовы СМІ станоўчае, так як унармаванае ў цэлым беларускае маўленне радыё і тэлебачання дае ўзоры словаўжывання і

вымаўлення. З другога боку, мова сродкаў масавай інфармацыі адрозніваецца пэўнай стандартнасцю.

Значную ролю ў працэсе зносін паміж людзьмі, у тым ліку на тэлебачанні, адыгрывае маўленчы этыкет – сістэма ўстойлівых формул зносін, якія служаць для ўстанаўлення і падтрымкі маўленчага кантакту суразмоўцаў. «Формулы ветлівасці» ўяўляюць сабой групу падпарадкаваных пэўным трыдцатым устойлівых спалучэнняў, якія маюць сваю гісторыю, адлюстроўваюць спецыфіку грамадства. Ужыванне той ці іншай формулы маўленчага этыкету звязана з сацыяльнымі ролямі тых, хто гаворыць, з характарам абставін.

Формулы маўленчага этыкету вельмі старажытныя, яны звязаны з народнымі звычаямі, адлюстроўваюць рытуалы і звычкі, выражаюць асаблівасці побыту. На працягу шматгадовай гісторыі народа маўленчы этыкет шліфаваўся, змяняўся, удасканальваўся. Ён стаў больш простым у параўнанні з мінулым. Формул ветлівасці значна менш, але яны цяпер больш шматзначныя.

Кожнай сферы жыцця ўласцівы свае стэрэатыпы ветлівых паводзін. Тэлебачанне ў гэтым сэнсе не з'яўляецца выключэннем. Ва ўстаноўленні кантакту з аўдыторыяй востра адчуваецца неабходнасць авалодання ўсімі нормамі маўленчай культуры. Вынікі шматлікіх даследаванняў амерыканскіх псіхолагаў сведчаць, што спачатку тэлегледачы звяртаюць увагу на голас, манеру гаварыць – на маўленчую культуру тэлеведучых.

Поспех зносін залежыць у асноўным ад трох складнікаў: па-першае, ад таго, як мы ўступаем у зносіны, па-другое, як мы іх падтрымліваем, па-трэцяе, як спыняемся.

У маўленчай практыцы штодзённых зносін не існуе так званага «кодэкса» зваротаў, які б строга размяжоўваў суадносіны той ці іншай формулы звароту з пэўным адрасатам.

Тэлебачанне арыентавана на шматмільённую аўдыторыю, таму ўзнікаюць калектыўныя формулы зваротаў.

Неабходна адзначыць, што афіцыйныя і неафіцыйныя звароты на тэлебачанні выкарыстоўваюцца ў залежнасці ад жанру праграмы, а таксама ад

сітуацыі. Афіцыйныя звароты адзначаны ў праграмах «Міншчына», «Навіны рэгіёну», у цэнтры ўвагі якіх – актуальныя тэмы, палітычныя, сацыяльныя і эканамічныя праблемы, а сярод гасцей – непасрэдныя ўдзельнікі падзей, дасведчаныя спецыялісты і прафесійныя эксперты.

Самымі распаўсюджанымі з’яўляюцца неафіцыйныя формулы – нейтральныя ў стылістычных адносінах. Яны выкарыстоўваюцца ў большасці беларускамоўных праграм. Так, напрыклад, у цэнтры ўвагі тэлевіктарыны «Размаўляем па-беларуску» – спаборніцтва дзвюх каманд у веданні беларускай мовы і культуры. Традыцыйнымі зваротамі вядучай Алены Трацэнка да глядачоў з’яўляюцца формулы: «Паважаныя глядачы!», «Шаноўныя ўдзельнікі віктарыны!». У праграме гэтыя словы могуць паўтарацца шмат разоў: *«Прывітанне, паважаныя глядачы! Гэта віктарына «Размаўляем па-беларуску», у якой кожны можа паспрабаваць сябе ў ролі лінгвіста», «Шаноўныя ўдзельнікі віктарыны! Няхай спявае вясна ў вашых сэрцах, а ў душы распускаюцца кветкі!», «Паважаныя гульцы, хай у вас часцей узнікае жаданне думаць і гаварыць па-беларуску. А каб тыя хвіліны, што мы разам правялі ў гэтай студыі, запомніліся надоўга, вам у падарунак кнігі беларускіх аўтараў на роднай мове».*

Словы «паважаныя», «шаноўныя» з’яўляюцца этыкетнымі эпітэтамі.

У тэксце тэлеперадачы можа быць не адзін зварот, а некалькі. Яны выкарыстоўваюцца часцей за ўсё пры выражэнні просьбы, пажаданняў, прапановы, пры пытанні. Такім чынам дасягаецца прыцягненне ўвагі глядачоў да ўдзельнікаў праграмы. Звернемся да кулінарна-гістарычнага шоу, праграмы, якая дазваляе глядачам даведацца пра спрадвечна беларускія рэцэпты нацыянальных страў ад тых, хто працягвае іх гатаваць паводле традыцый. Этнограф Ларыса Мятлеўская звяртаецца да гаспадыні беларускай хаткі са словамі: *«А я, мая даражэнькая гаспадынька, збіраюся ў дарогу. Дзякуй вам, любая, за такія рэцэпт!».*

Вялікую цікавасць у нас выклікалі формулы звароту ў дзіцячай тэлеперадачы «Калыханка», якая распавядае маленькім глядачам цікавыя

гісторыі, тонка і з гумарам дапамагае адкрываць вялікі свет. «Калыханка» аб'ядноўвае і настройвае на прыемную вячэрнюю тэлехвалю ўсю сям'ю ласкальнымі формуламі: «*Прывітанне, сябры!*», «*Добры вечар, дзядулечка!*», «*Салют, Яначка!*», «*Даражэнькія мае!*». Вядучыя праграмы Маляваныч і дзядуля Дабрадзей, падарожнік Нестар Пацехін і няня Палінка, а таксама калыханачныя лялькі Топа і Яначка звяртаюцца адзін да аднаго словамі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі: «*Так, Яначка, мы павінны выйграць на конкурсе, таму наш снегавічок будзе самым арыгінальным*», «*Гэта ўсё для вас, наш самы сціплы дзядулечка!*», «*Прывітанне, дзетачкі, мае любыя кветачкі!*».

Маленькіх глядачоў і іх бацькоў радуюць сустрэчы з новым «Дабраранкам». Да кампаніі знакамітага мядзведзіка Топы далучыліся вясёлыя сонечныя зайчыкі – Кася, Лесік і Ясік. І гэта яшчэ не ўсё! Разнастайныя рубрыкі «Будзілка», «Дапамагайка», «Мульціварка» і «Чамучка» дапамагаюць маленькім глядачам прачнуцца, далучыўшыся да музычнай танцавальна-спартыўнай размінкі, даюць карысныя парады і навучаюць, як дзейнічаць у няпростых сітуацыях, адказваюць на ўсе сто тысяч дзіцячых «чаму». Лялькі-вядучыя звяртаюцца адзін да аднаго пры дапамозе ласкавых і пяшчотных маўленчых формул: «*Топачка, ты нічога сабе не пабіў, ручкі, ножкі цэлыя?*», «*Малайчынка, Лесік! А за тое, што ты такі разумны, табе падарунак – мульцік*».

У спецыяльных выпусках «Наперад у мінулае» – адным з самых удалых творчых праектаў канала Беларусь 5 – тэлеведучай Аксане Вечар звязацца са студыяй у Мінску дапамагае тэлемаст. Некалькі разоў на тыдзень можна пачуць зварот да роднай краіны: «*Прывітанне, Беларусь!*. Дарэчы, праект даказаў, што песенная спадчына мінулага можа быць бясконцай крыніцай творчага ўздыму для сучаснікаў.

Вядучая тэлепраекта «Час кіно» Наталля Сцяжко – кандыдат мастацтвазнаўства. Яна вельмі чуліва і аддана, з задавальненнем узнаўляе ў памяці аматараў беларускага кіно забытыя і выціснутыя з экрану стужкі кінастудыі «Беларусфільм», гісторыі іх стварэння, імёны вядомых акцёраў і

рэжысёраў. Вядучая вітае жыхароў краіны, напрыклад, так: *«Прывітанне, шаноўнае спадарства! Хто сёння не ведае тэлепраграмы «Давай ажэнімся»? Але такая назва на нашых экранах з'явілася значна раней... Таму, шаноўнае спадарства, я запрашаю вас паглядзець фільм «Давай ажэнімся», створаны на кінастудыі «Беларусфільм» у 1982 годзе, і жадаю прыемнага прагляду.»*

Праграма «Дыя@блог» – даверлівая гутарка на актуальныя тэмы паміж вядучымі, іх гасцямі і тэлегледачамі. Асноўным каналам зносін з аўдыторыяй з'яўляюцца блогі на сайце, у якіх вядучыя не толькі анансуюць тэмы праграм, але і абмяркоўваюць важныя грамадскія праблемы, адказваюць на пытанні гледачоў. *«Добрыя кніжкі ўплываюць на наша жыццё, на жаль ці на шчасце. Дзякуй, спадарыня Тамара! Госцем сённяшняга «Дыя@блогу. Пра літаратуру» была Тамара Лісіцкая»* – такі зварот да гасця тыповы для гэтай праграмы.

Прывітаннем прынята пачынаць зносіны. Каліфарнійскі псіхіятр Э. Берне вобразна назваў прывітанне «пагладжваннем», якое прызвана выклікаць прыхільнасць людзей адзін да аднаго [6, с. 77]. Прывітанне можна разглядаць як першае злучальнае зв'язно паміж тым, хто гаворыць, і тым, хто слухае. З яго дапамогай усталяваецца кантакт, вызначаюцца асабістыя адносіны паміж людзьмі. Па гэтай прычыне тэлеведучым неабходна валодаць разнастайнымі формуламі прывітання, якія з'яўляюцца адным са сродкаў стварэння ў студыі атмасферы добразычлівасці.

Пералічым вылучаныя намі трыдцятыя формулы прывітання, якія гучаць у тэлепраграмах, незалежна ад жанру. Найбольш распаўсюджанай формулай з'яўляецца слова *«Вітаю!»* (паходзіць ад дзеяслова «вітаць» – звяртацца да каго-небудзь з прывітаннем). Яно ўніверсальнае, таму, ужываючы яго, тэлеведучыя не рызыкуюць памыліцца. Дадзенае прывітанне дарэчныя ў любых сітуацыях, яно характэрна таксама для інфармацыйных, інфармацыйна-аналітычных праграм тэлебачання. Падзеі, што паўплывалі на ход гісторыі, цікавыя факты, біяграфіі гістарычных асоб і нашых сучаснікаў – усё гэта штодзённая праграма «Калейдаскоп», якая знаёміць гледачоў з гісторыка-культурнай спадчынай Беларусі: *«Мы вітаем вас у эфіры Беларусь 3! У*

бліжэйшыя хвіліны – калейдаскоп культурных навін, вядомых імёнаў і цікавых падзей. 19 студзеня на каляндары. Сёння праваслаўныя вернікі адзначаюць Вадохрышча».

Найбольш частотнымі з'яўляюцца прывітанні ранішня, дзённыя і вячэрнія: «*Добрай раніцы!*», «*Добры дзень!*», «*Добры вечар!*», якія шырока выкарыстоўваюцца ў сучасным беларускім маўленні разам са словам «*Вітаю!*». Усе гэтыя формулы стылістычна нейтральныя, у іх менш афіцыйнасці: «*Шаноўныя сябры! Усім добры вечар! Мы запрашаем вас у польскі горад Катавіца, каб паглядзець супрацьстаянне зборных Беларусі і Ісландыі на гандболе*».

Дарэчы, для дзіцячай перадачы «Калыханка», якая сваёй цёплай, светлай атмасферай здольна не толькі зацікавіць малых, але і дазволіць сур'ёзным і стомленым ад клопатаў дарослым на імгненне вярнуцца ў дзяцінства і акунуцца ў даўно забытыя адчуванні, характэрныя стылістычна зніжаныя прывітанні, уласцівыя для дзяцей і падлеткаў: «*Усім салют!*», «*Салют, хлопчыкі і дзяўчынкі! Ой, прабацце, добры вечар! Гэты проста мне стала вельмі сумна*».

Неабходна адзначыць, што словы прывітання вымаўляюцца тэлеведучымі выразна, не надта хутка, але і не павольна, а таксама, як правіла, суправаджаюцца добразычлівай усмешкай.

Дарэчы выбраная **формула развітання** з'яўляецца апошнім важным этапам у стварэнні свайго роду этыкетнай акантоўкі. Гэтая формула будзе сведчыць аб характары ўстаноўленага кантакту паміж ведучым тэлевізійнай праграмы і тэлегледачамі, вызначыць сацыяльны статус і сацыяльныя ролі тых, хто гаворыць, асабістае стаўленне суразмоўцаў адзін да аднаго.

Найбольш ужывальнымі з'яўляюцца нейтральныя ў стылістычных адносінах выразы: «*Да пабачэння!*», «*Усяго добрага!*», «*Да сустрэчы!*», «*Шчасця вам, сябры!*», «*Да новых сустрэч!*». Усе яны прадстаўляюць сінанімічны рад і адрозніваюцца семантычнымі адценнямі.

Аднак ці дастаткова дакладнага выбару формулы развітання, каб у тэлегледачоў не засталася непрыемнага асадку ад сустрэчы і з'явілася жаданне

зноў уключыць той ці іншы тэлеканал, сустрэцца з той ці іншай праграмай? Хутчэй за ўсё, не. Вось чаму развітанне суправаджаецца і іншымі этыкетнымі асаблівасцямі.

Амаль ніколі не бывае так, каб формула развітання прагучала раптам зусім нечакана. Правілы маўленчага этыкету прадугледжваюць пэўныя ўказанні на завяршэнне размовы. Хоць яны не настолькі стандартныя, як формулы, але таксама дастаткова ўстойлівыя. Перад тым, як развітацца, вядучы нярэдка дзякуе за ўвагу, выражае задавальненне сустрэчай, запрашае да новай сустрэчы з канкрэтным указаннем часу, выражае просьбу заставацца на дадзеным канале: *«І на гэтым у мяне ўсё. Добрага вам настрою і да сустрэчы!»*, *«Гэта ўсё, аб чым мы хацелі расказаць. Дзякуй за тое, што былі з намі! Да новых сустрэч у эфіры!»*.

Мы заўважылі, што тэлевізійныя вядучыя ў сваім маўленні выкарыстоўваюць фразы, характэрныя для даверлівых, нязмушаных зносін. Яны атрымліваюць эмацыянальную афарбоўку ў выніку аб'яднання ў адной фразе некалькіх самастойных маўленчых этыкетных формул. Гэта тлумачыцца імкненнем вядучага, з аднаго боку, наблізіцца да адрасата зносін, захаваць характар нефармальных адносін да сваіх слухачоў; з другога боку – абаперціся на слоўную этыкетную мадэль (штамп), якая склалася ў практыцы тэлевізійных эфіраў: *«Да сустрэчы, сябры! Няхай ваш дзень будзе радасным і шчаслівым! Глядзіце нас па буднях з раніцы ў перадачы «Дабраранак». Бывайце!»*. Сродкі маўленчага этыкету ўяўляюць сабой своеасаблівую сістэму, у якой кожны кампанент значны і ў той жа час атрымлівае сваё напаўненне толькі ў выніку ўзаемадзеяння з іншымі сродкамі.

Слова – рабочы інструмент журналіста. Для ўстанаўлення кантакту з тэлегледачамі неабходна авалодаць усімі нормама маўленчай культуры, менавіта таму журналіст павінен узнімацца над грамадствам, каб апраўдаць яго давер. «Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы,» – пісаў Францішак Багушэвіч, з якім мы не можам не пагадзіцца.

Літаратура

1. **Антановіч, Н. М.** Беларуская мова: культура, этыка, духоўнасць у люстэрку маўлення / Н. М. Антановіч, М. Г. Яленскі // Народная асвета. – 2013. – № 5. – С. 41–44.
2. **Володина, М. И.** Язык средств массовой информации: учебное пособие для вузов / М. И. Володина. – М., 2008. – 760 с.
3. **Іскрык, І. У.** Ад вітання да развітання : выхаванне культуры маўленчага этыкету ў вучняў V–VI класаў / І. У. Іскрык // Беларуская мова і літаратура. – 2014. – № 2. – С. 60–64.
4. **Сівіцкая, Н. А.** Навучанне мове і культуры маўлення ў народнай традыцыі беларусаў / Н. А. Сівіцкая // Роднае слова. – 2013. – № 8. – С. 38–40.